

1. Большой русско-украинский политехнический словарь. – К.: Чумацький шлях, 2002. – 752 с.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института истории, философии и литературы. Сборник статей по языковедению. – М., 1939. – Т. V. – С. 3–54.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М., 1977. – 245 с.
4. Кім Л. А. Терміни з незмінюваним залежним компонентом у системі засобів спеціальної номінації: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2006.
5. Непійвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аналіз). – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 303 с.
6. Російсько-український словник: Будівництво. – К.: Будівельник, 1994. – 256 с.
7. Русско-украинский словарь сварочной терминологии // Институт электросварки им. Е. О. Патона. – К.: Екотермінологія, 2001. – 224 с.
8. Склад і структура термінологічної лексики української мови / Відп. ред. А. В. Крижанівська. – К., 1984. – 194 с.

УДК 811.161

Юлія Теглівець

Національний університет «Львівська політехніка»

РОЛЬ ОЦІННОГО КОМПОНЕНТА У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СКЛАДЕНИХ ТЕРМІНІВ ІЗ СЕМОЮ «ВОДА»

© Теглівець Ю., 2006

Категорія оцінки залишається актуальною проблемою багатьох досліджень. Оскільки оцінка є одним із параметрів пізнання дійсності, то лінгвісти сперечаються із приводу місця оцінного компонента у складі конотації. Проблема, якої торкається автор статті, – роль оцінного компонента у структурі складених термінів із семою *вода*.

The category of the appreciation remains the actual problem of many researches. As the appreciation is one of the parameters of the reality cognition, linguists dispute about the place of the appraisal component in the structure of the connotation. The problem raised by the author is role of the appraisal component in the structure of the terms-word combinations with the seme «water».

Проблема категорії оцінки неодноразово ставала об'єктом розгляду багатьох розвідок. Це пов'язано, передусім, з неоднозначним трактуванням терміна *конотація*, який традиційно розглядається як сукупність емоційного, оцінного, експресивного та стилістичного компонентів. Такої думки, зокрема, дотримується І. Стернін [13, с. 32–34], зазначаючи, що слід розрізняти слова з емоційним компонентом значення і слова з оцінним значенням та оцінним компонентом значення.

В. Булдаков розглядає *конотацію* як сукупність стилістичного, експресивного, емоційного та оцінного компонентів, що «взаємодоповнюються і взаємообумовлюються; мають певну ієрархію» [4, с. 23].

Згідно з точкою зору В. Шаховського [15, с. 79], у конотативному компоненті значення можна виділити емотивність, а експресію та оцінку слід розглядати як компоненти денотації.

Оскільки нас цікавить, яким чином категорія оцінки відображена в структурі складених термінів із семою *вода*, то зазначимо, що одностайної думки з приводу існування конотативного компонента у структурі терміноодиниць немає. Це пов'язано з тим, що не всі лінгвісти погоджуються з думкою про існування складених термінів із метафоризованим значенням

компонентів. Виділяючи семантичні ознаки термінів, такі дослідники, як О. Реформатський, В. П. Даниленко, Л. О. Симоненко, Є. Толикіна та ін., наголошують на відсутності експресії, образності, суб'єктивно-оцінних характеристик, що формують конотативний компонент.

І. Колесникова [5, с. 414–417], простежуючи різницю між стійкими терміносполуками та фразеологізмами, зазначає, що для усталених терміносполук характерною є *нейтралізація конотацій*, пов'язана з емоційною оцінкою. Вона є *можливою* на етапі вибору мовного знака для номінації певної наукової реалії і нівелюється вже на етапі формулювання дефініції терміна.

Як справедливо зауважує Н. Родзевич, суперечливість поглядів стосовно термінологічної лексики, яка виникла на основі метафори, полягає в тому, що вона «виникає і розвивається не за допомогою утворення нових слів різними словотвірними засобами, а шляхом зміни значення слів» [11, с. 137].

Зокрема, автори підручника «Українське термінознавство», зіставляючи термінословосполучення із фразеологізмами, констатують «спільну здатність відтворюватися у готовому вигляді та єдину синтаксичну функцію. І ті, й інші не піддаються членуванню без деформації семантико-синтаксичної єдності, оскільки є лексикалізованими словосполученнями» [10, с. 171–172].

Є. Бугулов дотримується чіткої позиції стосовно існування складених термінів із метафоризованим значенням компонентів, не вважаючи їх фразеологізмами [3].

На думку О. Суперанської [14, с. 93], терміни принципово перебувають поза емоційним планом, тому важко говорити про оцінне значення компонентів терміна, звісно, крім складених термінів з яскраво вираженою метафоризацією. Тому проаналізуємо роль оцінного компонента у структурі складених термінів із семою *вода*.

Оскільки оцінка є одним із параметрів ставлення людини до об'єктивної дійсності й лежить в основі мовної картини світу, то, наприклад, Ю. Апресян пропонує залишити за терміном *конотація* тільки одне значення – «узаконена в даній мові оцінка об'єкта дійсності, іменем якої є дане слово» [1, с. 158].

Т. Космеда говорить про те, що «семантична категорія оцінки...може бути вихідною одиницею під час вивчення мови як засобу комунікації. Оцінка як семантична категорія вмщує в собі такі концепти, як *схвалення, осуд, згода, незгода, симпатія, антипатія* тощо, які виявляються передусім у конотаціях» [7, с. 186]». Звідси випливає, що основним засобом реалізації категорії оцінки в мовленні є *конотація*.

Якщо говорити про слово *вода*, то у своєму значенні воно не містить оцінних характеристик, хоча існують погляди щодо амбівалентності самого поняття *вода*. Так, *вода* як неактивне начало, як «річ» представлена коренем і-є. **uot'ort*^[h] – 'вода', дав.-інд. *udakam, undah*, дав. англ. *wuxter* і т.д.; *вода* як активна сутність, як божество представлена індоєвропейським коренем **Har*^[h] – 'вода', 'ріка': дав.-інд. *arāh* мн. 'води' (часто – священні); лат. *aqua* 'вода', пов'язані з цим коренем германські похідні, в тому числі ім'я бога моря; але *вода* як активна сутність позначалася також і утвореними від першого споконвіку неактивного кореня лат. *unda* 'хвиля', рос. 'вода' і т.д. Крім того, закладена в семантиці слова *вода* енантіосемія як протиріччя різних значень одного багатозначного слова пояснює наявність протилежних понять – жива вода – мертва вода. Якщо говорити про складені терміни із семою *вода*, то вважаємо, що з появою певного контексту лексема *вода* може набувати оцінних характеристик.

Вважаємо доцільним говорити про природу оцінки, вираженої різними частинами мови. На думку Т. Космеди, [7, с. 248] найяскравіше категорія оцінки виявляється на лексико-семантичному рівні, «де традиційно виділяються «оцінні слова» і слова-оцінки залежно від місця оцінного компонента в структурі лексичного значення. Як вважає автор, «іменники з семантикою оцінки – це такий тип номінації, коли в одному слові можуть сполучуватися: назви об'єкта оцінки; ознака, яка мотивує оцінку; вираження суб'єктивного ставлення мовця до об'єкта оцінки» [7, с. 269].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують віддієслівні іменники. На думку Т. Космеди, «у сучасній лінгвістиці утвердилася думка, що словотвір є рівнем з відносно самостійним статусом, який перебуває у певних взаємозв'язках з лексико-семантичним, синтаксичним й морфологічним рівнями» [7, с. 249]. Автор вважає, що більшість слів з семантикою оцінки належить саме до похідних, що і робить їхню семантику більш об'ємною порівняно з непохідними словами.

Простежимо, яким чином відображається категорія оцінки у віддієслівних іменниках досліджуваних термінів. Так, у термінах *біологічне очищення стічних вод, звичайне (первинне, вторинне) очищення стічних вод* слово *очищення* похідне від *очищати* – «*кусувати бруд, сміття та ін.*» [6, с. 188]. Відповідно віддієслівний іменник як компонент структури складених термінів містить позитивну оцінку, що відображена в дефініції термінів, адже очищення – це процес усунення бруду, сміття, тобто негативних часток із води. У терміні *оздоровлення ріки* слово *оздоровлення* похідне від *оздоровити* – «*покращити, привести до нормального, сприятливого стану*» [9, с. 360]. Позитивна оцінка, властива дієслову *оздоровити*, залишається й у похідному іменнику, доказом чого є дефініція терміна – «*покращення якості води, санітарного стану тощо*» [2, с. 248]. Серед віддієслівних іменників можуть траплятися й такі, що у своїй семантиці можуть містити як позитивну, так і негативну оцінку. На нашу думку, усе залежить від контексту. Так, слово *вплив*, похідне від *впливати*, означає «*дію або систему дій, спрямовану на кого- або щонебудь*» [6, с. 45]. Зрозуміло, що вплив може бути як позитивний, так і негативний. Якщо розглянути компоненти терміна *естетичний вплив на воду від прийнятих стічних вод*, то зрозуміло, що позитивна оцінка, притаманна слову *естетичний*, поширюється і на іменник *вплив*, а отже, і на весь термін.

За нашими спостереженнями, не завжди оцінка, притаманна похідному слову, переходить на всю терміноодиницю. Очевидно, це пов'язано з переосмисленим значенням компонентів терміна, тобто з метафоризацією. Яскравим прикладом цього є термін *цвітіння води*. Слово *цвітіння* похідне від *цвісти* – «*розкривати, розпускати пуп'янки; бути в порі цвітіння*» [6, с. 308], що, звичайно, говорить про те, що семантика слів *цвісти, цвітіння* містить позитивну оцінку. Але, проаналізувавши визначення терміна, можна переконатися, що переосмислення значення слова *цвісти*, пов'язане з певною образністю компонентів терміна, надало йому негативного забарвлення – «*масовий розвиток планктонних водоростей, що спричиняє «цвітіння» води, яке негативно позначається на водопостачанні*» [12, с. 301].

Прикметники із семантикою оцінки у номінативному плані Т. Космеда поділяє на два типи [7, с. 269]:

1) власне оцінні прикметники: вони не називають якостей об'єкта, що оцінюється, але відображають у своєму значенні мотив оцінки, тобто те, з огляду на що вказаний об'єкт оцінюється. Наприклад, у терміні *вільна вода* семантика слова *вільний* («*який здійснюється легко, швидко, без труднощів*» [6, с. 41]), дозволяє говорити про наявну в ній *позитивну оцінку*. Підтвердження цьому знаходимо у визначенні терміна – «*частина води, яка не знаходиться під впливом сорбційних сил і може переміщуватися профілем ґрунтового середовища*» [8, с. 43].

У терміні *вода підживлювальна* позитивна оцінка притаманна слову *підживлювальна* ← *підживлювати* («*додавати життєвих сил*» [6, с. 203]), що підтверджує значення терміноодиниці – «*вода, яка подається в замкнену технологічну систему для компенсації втрат*» [12, с. 43].

2) дескриптивно-оцінні прикметники: на відміну від власне оцінних, вони називають певну якість об'єкта і водночас оцінюють її. Здебільшого це семантично «прозорі» слова, у яких оцінні компоненти експліцитно виражені й мають відтінок гіперболізації або об'єктивно-оцінні компоненти. Якщо проаналізувати термін *агресивна вода*, то спостерігаємо наступне: негативна оцінка випливає із семантики слова *агресивний* (*агресивний* ← *агресія* – «*збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території і насильного підкорення своїй владі*» [6, с. 10]). Відображення цього знаходимо в дефініції терміна – «*здатність води та розчинених у ній речовин руйнувати різні матеріали хімічною дією*» [12, с. 18]. Таким чином, прикметник *агресивний* вказує на здатність води до негативних процесів.

У терміні *вода недоступна* негативна оцінка пов'язана із семантикою слова *недоступний* (*недоступний* ← *доступний* – який нелегкий для сприйняття, нелегкий для розуміння; який не підходить для багатьох, яким не можуть користуватися всі (тлумачення наше), крім того смислове навантаження додає заперечна частка *не*). Таким чином, негативна оцінка властива значенню терміна – «*частина ґрунтової води, яка не може бути використана рослинами*» [8, с. 44].

Лексема *вода* набуває негативної оцінки також у термінах *важка вода, вода зв'язана, відпрацьована вода, вода заражена (забруднена), вода тверда* тощо.

Отже, якщо говорити про складені терміни із семою *вода*, то наявність оцінного компонента не завжди простежується у семантичній структурі метафоризованих словосполучень. Крім того, оцінка у нефахівця впливає із семантики складових частин, що говорить про її суб'єктивний характер.

1. Апресян Ю. Д. *Интегральное описание языка и системная лексикография* // Апресян Ю. Д. *Избранные труды: В 2 т.* – М.: Школа «Языки русс. культуры», 1995. – Т. 2. 2. Балабан Т. *Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля: Близько 1500 термінів* / Уклад Тимотей Балабан. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 2000. – 400 с. 3. Бугулов Е. Н. *Метафорические терминологические структуры в английской физико-математической терминологии* // Структурная и математическая лингвистика. – Вып. 8. – 1980. 4. Булдаков В. А. *Коннотативные потенции терминологической лексики* // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии. Межвузовский тематический сборник научных трудов. – Калинин, 1987. 5. Колесникова І. *Градація ознак фразеологічності у професійному дискурсі та літературній мові* // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 448 с. 6. *Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів* / Під ред. Д. Г. Гринчишина. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Рад. шк., 1988. – 320 с. 7. Космеда Т. А. *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки.* – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с. 8. *Мелиорация: Энциклопедический справочник* / Под общ. ред. А. И. Мурашко. – Минск: Белорусская советская энциклопедия, 1984. – 567 с. 9. *Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов.* – М.: Русский язык, 1988. – 752 с. 10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство: Підручник.* – Львів: Світ, 1994. – 216 с. 11. Родзевич Н. С. *Метафора – спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах* // Дослідження з лексикографії та лексикології. – К., 1965. 12. *Російсько-український тлумачний теплоенергетичний словник* / За ред. Й. Мисака, М. Крука. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2001. – 412 с. 13. Стернин И. А. *Проблемы анализа структуры значения слова.* – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. 14. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология.* – М.: Наука, 1989. – 246 с. 15. Шаховский В. И. *Эмотивный компонент значения и методы его описания.* – Волгоград, 1983.